

Shakespeare op het strand van Jacatra

Het is een komeet die de geboorte van een van de grootste steden ter wereld aankondigt. c/1618 w1, zoals astronomen deze eenzame reiziger uit het heelal noemen, is een fenomenaal hemellichaam, te zien over de hele wereld. Het roodblauwe licht met zijn enorme staart schuift aan het einde van 1618 wekenlang langs het firmament. Iedereen houdt de adem in.

‘Wanneer bedelaars sterven, zijn er geen kometen te zien,’ schrijft William Shakespeare nog geen twintig jaar eerder in zijn stuk *Julius Caesar*. ‘Maar de hemelen staan in brand bij de dood van prinses.’ Vermoorde troonopvolgers, oorlog, revolutie; als een ster met een staart aan de hemel verschijnt, zijn grote drama’s in aantocht. Althans, dat is de perceptie. En die scheidt haar eigen werkelijkheid.

De inwoners van de Filipijnen zien in de komeet een gunstig omen. Het hemellichaam staat in het sterrenbeeld Schorpioen, beter kan het bijna niet. Maar de meeste andere volkeren houden hun hart vast voor dit kosmische vuurwerk. Terecht, zo lijkt het. De ‘kwade ster’, zoals koning Jacobus I van Engeland het noemt, is het startsein voor veel ellende. Soldaten in heel Europa slijpen de zwaarden voor de Dertigjarige Oorlog, een van de dodelijkste conflicten in de geschiedenis tot dan toe.

Niet alleen in Europa, ook rond een kleine delta op de noordkust van Java maken enkele duizenden mannen zich op voor de strijd. Er is nog geen luchtverontreiniging en de maan is slechts een sikkeltje, niemand in het kleine koninkrijk Jacatra kan deze oproep tot de glorieuze strijd negeren. Niets zal nog hetzelfde zijn.

Vlak bij de kuststrook van toen, in het Historisch Museum van Jakarta, kijken twee ogen die de komeet hebben gezien me strak aan. Soort van. Bijna op de kop af vier eeuwen later sta ik namelijk voor een kunststof beeld van een van de hoofdrolspelers van het conflict dat eind 1618 zou losbarsten. Zijn plastic grijze ogen zijn vol strijdlust gefixeerd op een punt ergens in de verte. Misschien wel op het onbekende licht aan de hemel.

Ik ben in Jakarta om een gevoel te krijgen voor het oude Batavia. Het museum, in het voormalig Nederlandse stadhuis, lijkt me een goede plek om te beginnen. *Pangeran Sungarasa Jayawikarta* staat op het uitlegbordje, prins of heerser Jayawikarta in het Nederlands. Ik ken zijn naam uit voc-documenten die ik inzag in het Nationaal Archief in Den Haag. Hij is de heerser en naamgever van het rijkje Jacatra, enkele tientallen vierkante kilometers Javaans laagland op beide oevers van de korte, maar heftig stromende rivier Ciliwung.

Maar ik had me nooit voorgesteld dat de man er zo westers uit zou zien. Het beeld zou ook van een Griek of Roemeen kunnen zijn, of zelfs een gebronsde Fransman kunnen voorstellen. Ook het uitgesproken heldhaftige van dit beeld verbaast me.

Dat laatste is natuurlijk een stom vooroordeel, maar wel verklaarbaar. In de Nederlandse documenten die ik heb gelezen, staat Jayawikarta omschreven als ‘nogal jongh sijnde’. Schrijvers zetten

hem vaak weg als een onervaren en zwakke leider. Maar de kunstenaar die hem hier heeft vereeuwigd, ziet de Javaan overduidelijk anders. Een strijder uit één stuk polyester, een held van het Indonesische volk. Al is het dan met uitgesproken on-Indonesische trekken.

Een onervaren prinsje of een manhaftige fakkeldrager, iedereen kan Jayawikarta in de gewenste vorm kneden. Want hoe de prins er echt heeft uitgezien, weet niemand meer, er zijn geen waarheidsgetrouwe afbeeldingen of betrouwbare beschrijvingen van zijn uiterlijk. Zelfs zijn exacte afkomst en zijn dood zijn een raadsel. Wat we wel weten, is dat Jayawikarta tot de komst van de komeet de machthebber was in het gebied waar de stad Jakarta nu ligt. En dat hij jammerlijk verloor.

Of won, dat ligt helemaal aan je kijk op de gebeurtenissen in de afgelopen vier eeuwen. Geschiedenis is ook een kwestie van perspectief.

Voor de tegenstrever van Jayawikarta moet ik een paar meter verderop zijn. Daar hangt het enorme portret van een andere legeraanvoerder die in 1618 verbaasd omhoog keek naar het firmament. Jan Pieterszoon Coen heeft al net zo'n strenge en heldhaftige blik als de Javaanse edele. Adelaarsogen priemen de bezoekers vanaf de wand tegemoet. Coen mag dan recent van zijn voetstuk zijn geduikeld in Nederland, voor de zeventiende-eeuwse graveur die dit portret maakte, was hij nog gewoon een held en een kerel van stavast.

Namens de Verenigde Oost-Indische Compagnie bestuurt hij in 1618 alle Nederlandse bezittingen in Zuidoost-Azië. Daaronder ook een versterkt pakhuis in het kleine prinsdom Jacatra. Het ligt op de oostoever van de rivier Ciliwung, naast een Chinese nederzetting. Aan de andere kant ligt rond de residentie van Jayawikarta een klein stadje. Daar hebben de Britten een eigen handelskan-

toor geopend. Het is uitgerekend deze redelijk onbeduidende factorij die een grote rol gaat spelen in de plannen van Coen.

De Nederlander is een man met een dilemma: is hij koopman of soldaat? Zijn werkgever, de *voc*, is alleen geïnteresseerd in handel. De peper en nootmuskaat die vooral uit Sumatra en het oosten van de Indische archipel komen, hebben dit bedrijf rijker dan menig koning gemaakt. De Nederlandse Gouden Eeuw, die in 1618 net is begonnen, ontstaat mede dankzij de vele miljoenen uit Azië. Coen heeft de opdracht om te zorgen dat het zo blijft.

Hij moet dus vooral handelen, zou je zeggen. Toch ligt het iets ingewikkelder. De *voc* verdient geld op verschillende plekken in oostelijk Azië, vooral op de Molukken. Om de lange en gevaarlijke reis naar en van dat wingewest te vergemakkelijken, heeft het bedrijf steunpunten gebouwd op de kust van Java waar schepen proviand kunnen inslaan, handel kunnen drijven en reparaties uitvoeren. Net als in Jacatra zijn het vaak weinig meer dan stevige pakhuizen, bemand door een handvol lichtbewapende mannen.

Deze nederzettingen zijn kwetsbaar. Ze zijn afhankelijk van de intenties van plaatselijke heersers. Die dulden de Compagnie vaak alleen tegen betaling op hun grondgebied. Dat is geen garantie voor veiligheid. Je leeft in de factorijen 'met de vijandschap van de hele wereld op de hals', zoals Coen het uitdrukt. De *voc* heeft weliswaar soldaten in dienst, maar die zet het bedrijf zo weinig mogelijk in; oorlog kost geld.

Coen vindt dat kortzichtig. Marktaandeel moet je veroveren, zegt de soldaat in hem. Letterlijk. Het wordt tijd dat de Nederlanders minder afhankelijk worden van Aziatische vorsten, dat ze ergens op Java een gebied hebben waar ze baas in eigen huis zijn. Dat kan alleen als de wapens spreken. Dan zal in de Oost 'iets groots worden verricht', zoals hij de directie van de *voc* in Nederland per brief laat weten. Het is een zin die nog eeuwen zal nagalmen.

Coen weet ook al precies waar: het rijkje van Jayawikarta. De Nederlanders zouden hun versterkte nederzetting daar kunnen uitbouwen tot een heus stadje onder eigen zeggenschap.

Het is niet zo moeilijk om te zien waarom Coen zijn begerige oog op Jacatra heeft laten vallen. Het ligt aan een beschutte halfronde baai, bezaaid met koraaleilandjes waarop je buitenposten kunt inrichten. In het binnenland liggen ondoordringbare bossen en hoge vulkanen, een aanval vanaf daar is onwaarschijnlijk. De rivier voert vers water aan, het omringende land is vruchtbaar. Een goede plek om een kleine gemeenschap te stichten.

Maar misschien de belangrijkste reden is Jayawikarta. Hij mag dan een prinselijke titel hebben, de Javaan is geen belangrijke vorst. Hij fungeert als een vazal van de machthebber van het grote en machtige sultanaat Bantam op westelijk Java. Die status beperkt zijn bewegingsruimte. Het Jacatraanse leger is bovendien bescheiden en slecht bewapend. Jacatra is in politiek en militair opzicht de zachte onderbuik van de Javaanse kust, het makkelijkst om te veroveren.

Al snel dienen de juiste omstandigheden zich aan.

Java is een eiland van daverende complexiteit. Allerlei rijken en rijkjes bevechten elkaar. Aan de kust liggen Britse, Nederlandse en Chinese handelsposten. Twee machtige sultanaten maken de dienst uit: Bantam aan de westkant van het langwerpige eiland, Mataram op de oostelijke helft.

De Nederlanders zijn een relatief nieuwe partij in dit eeuwige schaakspel en ze raken al snel een paar pionnen kwijt. In augustus 1618 valt de machtige sultan van Mataram een factorij van de *voc* aan op de kust van Midden-Java. Een paar Nederlanders worden bij de overval gedood, de rest gevangengenomen.

Mogelijk nog hachelijker is de situatie in Bantam, het westelijke

kwart van Java. Daar is een ondoorgrondelijk koningsdrama aan de gang. Er zit een klein jongetje op de troon, maar een van zijn ooms oefent als regent de werkelijke macht uit. Ook andere leden van de koninklijke familie roeren zich. Sommigen hebben zelfs een eigen legertje. Allemaal willen ze meer geld zien van de *voc*, anders dient het bedrijf te vertrekken.

En dan is er nog de toenemende spanning tussen de Nederlanders en de Britten, die ook een steunpunt hebben in Bantam. De twee landen zijn officieel geen vijanden, maar in de Oost is het desondanks al een paar keer tot gewapende strijd gekomen.

Vandaar dat Coen zijn plan uit de kast trekt om een eigen rijkje te stichten in Jacatra. Mocht de *voc* zich moeten terugtrekken uit Bantam en Mataram, dan kan het bedrijf zich daar tenminste handhaven. Dat hij geen officiële toestemming uit Nederland heeft, is even minder belangrijk.

De mannen van Coen beginnen de eenvoudige factorij in Jacatra uit te bouwen. Hun kleine pakhuis aan de Ciliwung krijgt een aanbouw van aarde en steen die veel groter is dan het oorspronkelijke pand. Al snel ligt er een wal om de post van veertig bij vijftien meter. Terwijl het jaar 1618 vordert, komen daarop ook nog muren te staan. Die gaan een meter of vier de lucht in, tot het geheel verdacht veel op een vesting begint te lijken. Dan ziet Jayawikarta tot zijn schrik dat de Nederlanders ook nog twaalf kanonnen op de top neerzetten.

Ze zijn gericht op de zee, de rivier en zijn eigen *dalem*, het prinselijk woonverblijf. Snel laat hij met hulp van de Britse factorij rond zijn residentie ook een paar verdedigingswallen oprichten. Daarop komen een paar kleine sierkanonnen te staan. Exemplaren die hij nota bene ooit als geschenk van de Nederlanders heeft gekregen, meer symbolisch wapentuig dan bruikbaar geschut.

Het is te weinig en vooral te laat. Het machtsevenwicht in de regio is verschoven; hij is niet langer de machtigste man in zijn eigen rijk.

Vrijwel tegelijkertijd verschijnt dan ook nog het mysterieuze licht aan de nachtelijke hemel. '[De komeet veroorzaakte] een geweldige schrik onder de bijgelovige volkeren van deze gewesten,' jubelt een Nederlandse schrijver uit de achttiende eeuw. Hij laat voor het gemak weg dat het natuurfenomeen onder Europeanen net zoveel paniek veroorzaakt, maar hij heeft een punt. Het geloof in het bovennatuurlijke bepaalt voor een groot deel de politiek van die dagen.

De strijd begint uiteindelijk niet met een knal, maar met een zacht briesje. Vlak voor kerst 1618 blaast de moessonwind tien zwaarbewapende Britse schepen de baai van Jacatra in. Heeft de bouw van het fort de aanval uitgelokt? Of heeft Coen een vooruitziende blik gehad? Niemand die met zekerheid kan zeggen wat de kip is en wat het ei, zoals wel vaker bij oorlogen.

Feit is dat Coen slechts kleinere schepen tot zijn beschikking heeft. Daarmee kan hij de slag niet winnen. Bovendien mengt de koning van Jacatra zich in de strijd. Hij begint een belegering van het Nederlandse fort. Zijn manschappen hebben weliswaar niet de middelen om het bolwerk in te nemen, maar ze kunnen er wel voor zorgen dat er niemand in of uit kan.

Bij Coen dringt het besef door dat hij misschien zijn hand heeft overspeeld. Door het fort te bouwen, zijn de Nederlanders te machtig geworden en werken hun vijanden samen. Ze hebben hem in de tang. Coen heeft niet genoeg schepen om de Britse vloot te verslaan, en niet genoeg manschappen om een landoorlog te winnen. Aan de andere kant is zijn nieuwe fort sterk genoeg om een belegering lang te weerstaan.

Wat doet de Nederlandse held, de houwdegen van de Gouden Eeuw? Hij knijpt ertussenuit.

Op de laatste dag van 1618 vertrekt hij naar de Molukken om hulp te halen. Daar liggen schepen van de VOC waarmee hij de Britten hoopt te verjagen. Het betekent wel dat hij het fort, inclusief de vierhonderd bewoners, weken of zelfs maanden in de steek moet laten. Het is een bijeengeraapte groep mannen en enkele vrouwen. Nederlanders, andere Europeanen en Aziaten, VOC'ers, avonturiers en slaven.

Er is geen enkele zekerheid dat de factorij nog in Nederlandse handen zal zijn als hij terugkeert. Maar het alternatief is een langdurige patstelling, waarbij de Nederlanders vastzitten in hun fort terwijl ze steeds minder water en voedsel hebben.

Illegaal snacken

Onder Viaduk Kota Intan

Het is heet en druk in de stad. Jakarta telt vijftienduizend mensen per vierkante kilometer, meer dan twee keer zoveel als een stad als Den Haag. Al die miljoenen Jakartanen doorstaan dagelijks temperaturen van rond de dertig graden, in een dampende tachtig tot negentig procent luchtvochtigheid. Maar op een dag als vandaag, op het hoogtepunt van de droge moesson, als de zon zo nu en dan vanachter de wolken verschijnt, verandert deze stenen woestijn pas echt in een bakoven. Schaduw is dan geen overbodige luxe. Rustig aandoen ook niet.

Niet ver van het Historisch Museum biedt een handige jongen die zo waardevolle verkoeling. Onder een laag viaduct over de rivier is hij illegaal – maar dat zegt niks in Jakarta, waar bijna niemand een bouwvergunning heeft – een tentje begonnen, hoofdzakelijk voor bestuurders van *angkots*. Van deze minibusjes, vaak lichtblauw, vuurrood of lichtgroen geschilderd, rijden er maar liefst vijftigduizend, stapvoets, vaste routes door de stad. Zet ze allemaal bumper aan bumper en ze vullen de hele A2, van Maastricht tot Amsterdam. Je kunt deze busjes overal aanhouden en uitstappen waar je maar wilt. Je betaalt de chauffeur ongeveer twintig cent per anderhalve kilometer, de oorverdovend harde muziek is gratis.

De chauffeurs van de busjes maken lange dagen en hebben overal in de stad vaste rustplekken, een beetje zoals Nederlandse taxi-chauffeurs favoriete snackbars hebben. In deze gekraakte, met triplex afgeschermd betonnen druipsteengrot kunnen ze gebakken rijst en gefrituurde kip krijgen en er staan zelfs twee poolbiljart-tafels. Maar in de grote hitte van deze middag hangen de meeste chauffeurs alleen maar op de rustbanken, spelend op hun mobieltje.

Als ik door hun keet kom – de stoep loopt er dwars doorheen – beginnen een paar chauffeurs te joelen. Wil ik misschien een busje voor mezelf huren? Het is een grap, maar met een lichte ondertoon van hoop. Misschien snapt die *bule* (westerling) niet dat het gemeenschappelijke taxi's zijn en huur ik het hele geval, voor de hoofdprijs uiteraard. Als ik het aanbod afsla, vraagt de uitbater of ik dan tenminste wat wil eten, de kip ligt zo in het vet. Nee bedankt, maar een koel drankje gaat er wel in.

Dus zit ik omringd door de ridders van de weg aan een Fanta te lurken. Ze kijken me grinnikend aan, een Europeaan is een beetje vermaak op een lamlendige middag. Maar deze pitstop heeft behalve het koele drankje nog een reden: we bevinden ons op historische grond. Hier stond een van de versterkte posten van Jayawikarta en de Britten, compleet met een scheepskanon dat op de Nederlanders was gericht, in hun versterkte pakhuis schuin aan de andere kant van de rivier.

Ik vraag de mannen of ze iets weten van de strijd van Jayawikarta. Daarop komt weinig respons. Tot ik de naam *voc* laat vallen. Ja, die organisatie kennen ze, die is zelfs *terkanal*, beroemd. Iets verderop liggen nog pakhuizen waarop het logo van de multinational staat. Drie straten naar het zuiden zit een restaurant dat eten volgens de 'voc-keuken' bereidt, wat dat ook mag zijn. Het bedrijf is dan al twee eeuwen failliet, met de naamsbekendheid is het nog altijd dik in orde.

Hier, aan dit stukje rivier, is de basis gelegd voor die reputatie. Niet lang nadat Coen is vertrokken, begint de slag om de monding van de Ciliwung. Met een gericht schot vernietigen de Nederlanders de batterij die hier stond. Nog een paar schoten en ook andere Britse en Javaanse stellingen zijn uitgeschakeld. Maar daarbij verschieten de Nederlandse schutters zoveel kruit, dat ze bijna door hun voorraad heen zijn. Beide partijen besluiten de gevechten voorlopig op een laag pitje te draaien. De stand is gelijk, de oorlog weer koud, voor zover dat in de tropen kan.

Het is dan ook niet zo gek dat Jayawikarta niet lang daarna Coens vervanger Pieter van den Broecke uitnodigt om eens te komen praten. De prins stelt voor om de strijd voorlopig te staken, voordat beide partijen elkaar helemaal kapot hebben geschoten. Tegen betaling van zesduizend realen (huidige zilverwaarde ongeveer 70.000 euro) door de Nederlanders is hij bereid de geweren en kanonnen voorlopig te laten zwijgen en alles te vergeten en te vergeven.

Niet ver van deze snackbar gaat Van den Broecke in een bootje de rivier over, met een kist vol geld, op weg naar het prinselijk woonverblijf op de andere oever. Nu staat daar het nieuwe Mercurehotel. Vanuit de rustplaats van de angkot-chauffeurs onder het viaduct zie ik het hagelwitte gebouw blinken in de zon.

Van den Broecke gaat vooral akkoord om wat tijd te kopen. Maar het blijkt een val. Tijdens zijn bezoek neemt Jayawikarta hem gevangen en zet hem met een strop om zijn nek te kijk op de rivieroever – dat moet ook ongeveer hier zijn geweest. Het fort is daarmee zijn tweede commandant in twee weken kwijt.

Opperkoopman Pieter van Raey neemt het commando tijdelijk over. Wat kan hij doen? Jayawikarta dreigt de gevangen Van den Broecke op een gruwelijke manier te doden in het zicht van het fort als de Nederlanders zich niet overgeven. Dus begint Van Raey zelf onderhandelingen, over de capitulatie van het fort.